

Legemsøvelser og dansk hofkultur

Ridderspil, dystridt, fægteskole og slagsmål i nyere tid

af *Troels Lund*

Legemsøvelser dreves med stor iver, fremfor alle naturligvis våbenbrug. I en tid, hvor enhver gik enten med kårde eller spyd, var det en selvfølge, at man lagde vind på færdighed i at bruge dem. Den offentlige forlystelse, som derfor uden tvivl fulgtes med størst interesse af alle, var, når kongen og hans mænd aflagde prøve på deres dygtighed i til hest at kunne håndtere lanse og sværd.

Denne art forestilling hvilede på to forudsætninger, som begge holdt sig nogenlunde usvækkede århundredet ud. Den første var, at den gammeldags kampmåde, til hest i panser og plade endnu var den ypperste og afgørende. Vel voksede ildvåbnenes betydning mere og mere, men hverken i Danmark-Norge eller i Sverige kom man i det 16de århundrede synderlig ud over riddertidens begreber. Artilleriet var endnu tungt og usikkert i sin betjening, det samme gjaldt tildels om skytterne. Hærens kærne var og blev de jernklædte ryttere. Det kan da ikke undre at se adelsmænd ruste sig f.eks. til Ditmarskertøget år 1559 med fuldstændig jernrustning¹ eller Frederik den Anden anskaffe sig panserskjorte, ringharnisk, panserbukser og ringkrave.² Selv skytterne væbnedes jo på gammeldags vis med harnisk og stormhue.

Den anden forudsætning, hvorpå hine ridderspil hvilede, var, at kongen i følge sin stilling burde være og virkelig også hyppigt var rigets stærkeste og

tapreste mand. Der stilledes unægtelig herved betydelige fordringer til kongens person. Men det gælder om alle datidens nordiske konger ligefra Christian den Anden til Gustav Adolf og Christian den Fjerde, at ingen af dem skånede sig selv, men hver især efter evne og med held stræbte at gøre fyldest. Det kan umuligt have været lutter høflighed, når de bestandig var blandt de sejrende, når det for blot at nævne ét tilfælde, f. eks. hedder: »Peder Skram var berømt for en af de bedste Rendere (Dystriddere), man vidste af at sige. Han blev aldrig rendt ledig (kastet af sadlen) af nogen, uden engang af salig kong Christian den Tredie«. ³ Hvor vi endnu kan bedømme det, viser de sig også at have gjort alt for at udmærke sig, som f.eks. prins Frederik, den senere Frederik den Tredie, der år 1634 tilkendtes tapperhedsprisen for kamp til fods, fordi han, da han var i ilden, holdt sin post til det sidste, skønt hans hår blev afsvedet og hans støvler brændte.⁴ At der krævedes uafbrudt øvelse for at bevare færdigheden fulgte af sig selv. Om Christian den Fjerde, da han var 57 år gammel, hører vi, »at efter middagsborrdet plejer han og hans sønner at gå enten pansrede løs på hinanden med lanser eller hærde sig ved andre krigsøvelser«. ⁵

Spor af begyndende tilbagegang lader sig påvise ved ridderspillene allerede på Christian den Fjerdes tid. De blotte optog og sindbilledlige forestil-

linger tog til, om end kongen fremdeles følte sig forpligtet til at underholde sit folk og selv udføre en af hovedrollerne, hyppigt endog en blot komisk. Christian den Fjerde, der i så henseende gik temmeligt vidt, viste sig til hest ved kroningsfestlighederne en dag igenem udklædt som pave og den næste dag i kvindedragt. Blandt de ridderlige øvelser tiltog den at stikke til ringen i en betydelig grad, og andre nye kom til, der, selv om de dreves med gammel dags iver, dog varslede om en anden tid. En fremmed, der år 1634 besøgte Danmark, fortæller følgende om sit besøg på ridebanen ved Københavns slot: »Da vi kom ind, var flere ryttere i færd med at 'rende efter hoveder'. Det er en meget net og ret iøjnefaldende øvelse. Tre hoveder af pap eller halm bliver anbragte, det første med en hel menneskelig figur på en pæl for enden af banen, det andet ved banens begyndelse, og det tredje ligger på jorden. Rytteren skal nu i fuldt firspring og uden at gøre nogen som helst standsning jage løs imod dem. Mod det første, det på pælen, render han med lanse. Når han har nået banens ende, kaster han hesten om, river pistolen af hylsteret og skyder i fuld fart efter hovedet, der står ved banens anden ende. Tredie gang endelig gør han omkring og støder med blottet kårde efter hovedet der ligger på jorden. Da turen kom til Steen Bilde, traf han alle hovederne i rette følgeorden, de to tog han med på lansens og kården, det tredje, det, der blev ramt af pistolkuglen, faldt til jorden.«⁶

Enhver vil forstå, at der i denne øvelse er kommet noget nyt til, der på en måde ophæver det gamle. Ridefærdigheden er den samme, men sværdet og lansens har tabt deres fordums be-

tydning, når pistolen fra banens ene til dens anden ende kan gøre det af med en modstander.

Ved det 16de århundredes ridderspil anvendtes kun sværd og lanse. Som dækvåben brugtes på hovedet hjælm med lukket hjælmgitter, ofte spidst fremadløbende, så at lansespidsen af sig selv måtte glide af. Lyshullerne var meget små, hvad der må have gjort det svært at se sig om; Henrik den Anden af Frankrig, der år 1559 dræbtes under dystridtet i Cateau Cambresis ved et lansestød i øjet, var et afskrækkende eksempel på faren ved at have synsprækkerne for store. Ved en jernkrave dækkedes halsen, harnisket omsluttede bryst og ryg. Et meget vanskeligt parti at udstyre var armene, der både skulle være fri i deres bevægelser og dog solidt sikrede, særligt udsatte som de jo var. Foruden de fire stykker: Over- og underarms skinne, albue-bukkel og stålhandske, anbragtes der da forskellige andre dækmidler, om hvis rette form man dog ikke synes at være nået til enighed. Nogle anbragte på hver side af brystet dækkende for armshulene, to runde plader af størrelse som små tallerkener. Hvis vi tør slutte fra antallet af de endnu bevarede rustninger, synes denne skik at have været ikke usædvanlig i Sverige.⁷

Andre havde harnisket glat, men bar på venstre arm et større, rundt skjold. Såvel Erik den Fjortendes som Carl den Niendes skjold haves endnu.⁸ Det var imidlertid ikke let at holde tøjlen i venstre hånd og samtidig bruge armen til dækning med skjoldet, begge bevægelser måtte lamme hinanden. Derfor opgav mange at føre skjold og foretrak at styrke højre arm ved en bøjle eller ligefrem stang af jern ud fra højre side af brystharnisket. Hvilende i denne

måtte lansen få et langt roligere sigte. Før skulde den splintres, end den reves ud af armen, og modstødet, når den traf, fordeltes på hele personen. Sådanne bøjler og stænger ud fra brystet var meget almindelige, så godt som alle de Dystridt-Harnisker, der endnu bevares på Københavns Tøjhus, er forsynede dermed.

Ved disse stivere blev imidlertid snarere lansestødet sikret end just armen dækket. Endnu fremdeles var armen et udsat punkt og et velrettet stød ind mellem højre albue og side måtte let kunne vride enten arm eller rytter af. Nogle gik da videre og anbragte om lansen en stor, løs parérplade, der som et vingeformet skjold dækkede hele højre arm og skulder og en del af brystet med. Da det buede bagud gled modstanderens lanse let af det: og gjorde man det så stort, at det kunne skrues fast til skulder og hjælm, lignede det med fældet lanse en vældig jerntragt, der kom farende frem, bagved hvilken man kunne sidde ganske dækket med bare hænder, om man så lystede. Hvis vi tør tro en gammel afbildning, blev sådanne store dæklplader anvendte ved et dystløb i Stockholm kort før blodbadet år 1520.⁹ I Gustav Vasas rustning findes på højre bryst to huller, vistnok til indskrining af et lansedække, dog rimeligvis af mindre art.

Underlivet dækkedes allerede for en del af saddebommen, der gik meget højt op både for og bag. Sadlen holdt således på rytteren, men blev lansestødet for stærkt, så at han kastedes af, gav også den bageste bom ham et afskeds-puf, der vel var til at føle. Forøvrigt dækkedes underlivet på dobbelt vis, yderst af de såkaldte 'flanker', to jernstykker, der værnede om hoftepartiet, og indenfor disse af 'skørtet', i

reglen flettet af jernringe. I harnisk-kamret på Sorø Kloster hang i året 1556 ikke blot 16 blanke 'drabtoj' (rustninger) med flanker, skørter og alt tilbehør, men desforuden ni simple, sorte jernklædninger til fodfolk, og hertil 5 par flanker og skørter.¹⁰

Benene dækkedes af jernskinner, der tillod knæets bøjning, og endte i en jernsko, som i det 16de århundrede altid var meget brednæset.

Hermed var manden dækket, hesten måtte imidlertid også sikres. Den iførtes derfor en jernrustning, der omtrent svarede til rytterens og bestod, når den var fuldstændig, af fire stykker: En hjælm, et halsdække og et bringestykke – der tilsammen så vidt vides, kaldtes en 'barse' – , og et hintertøj, alt af jern. Over det hele lagdes gerne et dækken, der til dystridt skulle gå ned over hestens knæ og være prydet med ejerens våbenmærke. Med disse 'rendedækkener' udfoldedes der ofte en storartet overdådighed. Ikke at møde med nye ved en fest, men at låne sig frem, eller, fordi man var kongelig hofsinde, benytte et af kongens, ansås for upassende. Der ligger en kun halvt skjult foragt i Peder Oxes ord, når han i en indberetning til Christian den Tredie om et dystridt ved et barsel i Mecklenborg skriver således: »Som Eders kgl. Maj. befol mig at optegne, hvad Renden der er sket, da haver først om Mandagen og Tirsdagen rendt to Par Rendere, og have dog intet synderligt udrettet paa nogen af Siderne, thi de haver haft onde Heste. Deres Rendedækkener var ogsaa fra Rustkamret, saa der var ingen nye Dækkener paa Banen uden to«.¹¹

Hvor rigt udstyrede sådanne rendedækkener kunne være, får man et indtryk af ved at høre, hvad Maurits Rib-

bing udtog til sin konge af klædekamret på Stockholm Slot i sommeren 1587. Der var rendedækkener til brug ved sorg af sort fløjel med ophøjet guldindvirket indskrift: Num nostro similis dolor (Kan nogen smerte lignedes med vor?) Der var rendedækkener af hvidt silkeatlask og gyldenstykke, af violbrunt og hvidt atlask i skaktavl, af livfarvet fløjel, af sølverdug, af gyldent fløjel, af karmesinrødt silkeatlask med guldindvikede vindruer og blade og indskriften: A fructibus eorum cognoscetis eos (Af deres frugter skulle I kende dem) osv., osv. Og hvad der ikke lidet forøgede kostbarheden: til mange af disse rendedækkener hørte en tilsvarende mandsklædning, bestemt til den svend, der trak hesten frem og holdt den, indtil herren besteg den.¹²

Til at bære alt dette: en jernklædt rytter, en hesterustning og rendedækken derover, hørte et særligt kraftigt dyr. Det var ikke nok, at det var en hingst – man brugte overhovedet mest hingste til ridning dengang –, men den måtte være usædvanlig kraftig og fyrig. Efter datids begreber var det et af de stolteste syn at se en veludrustet dystløber komme ind på banen. Hest som rytter var lige strålende. Kun de tarveligste mødte i blank, grålig jernrustning. De rigere havde den indlagt med sølv- eller guldforsiringer. Erik den Fjortendes skjold og Carl den Niendes fulde rustning tager sig endnu den dag i dag prægtig ud med deres guldindlægninger; Hertug Adolf af Holstens ligeså.¹³ Den rustning, hvori Frederik den Anden plejede at ride dystløb, var helt forgyldt.¹⁴ Det samme er den, der har stået på Carl den Niendes grav i Strengnäs Domkirke. Hvad der gav det hele et ganske ejendommeligt udseende var de store, vajende fjerbu-

ske, der ikke blot anbragtes på hjælmen, men ofte på på hestens hoved og stundom på dens bagdel tillige. I Tyskland gik man hermed til store overdriivelser. At man også i Norden har haft usædvanlig store fjerbuske, kan ses af Carl den Niendes hjælm, hvor ikke mindre end tre rør hertil er anbragte.¹⁵ Ved dystridtet på Københavns Gammelortv, år 1559, havde flere af hestene pandebuske.

Det var intet under, at der altid var en uhyre tilstrømning for at se et sligt ridderspil. Om det dystridt, der år 1559 holdtes på Københavns Amagertorv, dagen før det større blev holdt på Gammelortv, hedder det ret malende i en gammel beskrivelse:

De vilde da alle den store Lyst sé.
Paa Loft og Vinduer stode og de,
Paa Bislag og Døre, paa Gaderne med.
En Part brød Tag af Husene ned,
At de kunde se det Ridderspil.

Og de optrædende lod tilskuerne nyde skuespillet i alle dets enkeltheder, idet de først viste sig i festklædning, bagefter i rutning.

Der komme paa Banen
De Riddersmændsmænd paa statelige Heste.
Deres Dækner var gjorte af Silke de bedste,
Med Guld og Sølv var de saa malet,
At de saa herligt skinned og praled.

Det er sådan festdragt hvortil der sigtes, når det i fortegnelsen over Peder Oxes efterladte klæder hedder: »Item nogle adskillige klæder af silkeatlask, skellert og andet silketøj med besætning, som salig hofmester brugte udenlands i turnering«. ¹⁶ Først når dete syn helt var nydt, gik man videre og iførte sig rustningen:

Dystridt paa Gammel Torv i København 1559, efter Tegning fra det 16. Aarhundrede. Gengivelse efter Troels Lund: »Dagligt Liv i Norden«.

Deres Harnisk og Rendetøj lagde de paa, Komme ind paa Banen at holde ret saa.¹⁷

Til et fuldstændigt ridderspil hørte tre øvelser. De deltagende skulle, som det i kunstsproget hed: 'stikke', 'rende' og 'drabe'. »Ret Dig efter at rende eller stikke til samme Højtid til Turgo (I Torgau) vor kære Dotter til Ære«, hedder det f.eks. i brevene til de danske adelsmænd, der skulle følge prinsesse Anna som brud til Sachsen.¹⁸ »Hs. Naades Rendetøj og Sticketøj er sendt fra København til Ebbelholt. Det er smukt rent og færdigt, og har Harniskknægtene ophængt det i et smuk Skortstens-Kammer«. »Rustmesteren her i Kolding har Rendetøj og Sticketøj til Stede«¹⁹ osv.

At 'stikke' bestod i reglen i med lanssen i fuld fart at ramme en ophængt ring, så at den toges med på lansespidsen. Det er det samme kunststykke,

der endnu under navn af at 'stikke til ringen' bruges ved vor tids karruseller, en folkeforlystelse, der, som også navnet selv antyder – carrousel: Dystridt – er en sidste erindring om fortidens ridderspil. En egen form for 'stikken' var det såkaldte 'Gesélstik', der udførtes af to på samme tid, uvist dog hvorledes. Det blev blandt andet øvet ved dystridtet på Amagerterov 1559.

En Part monne og Gesellestik stinge,
De stødte tilsammen, at det monne klinge.²⁰

Det var almindelig skik, at man ved denne 'stikken' væddede om penge, såfremt en af de fornemste deltagere følte sig dygtig hertil, red han gerne frem og udfordrede alle, der ville kappes med ham, derpå blev han ved at stikke til ringen med hver enkelt, så længe nogen ville melde sig. Christian Barnekov, der år 1595 fulgte Christian den

Fjerde til Berlin, hvor denne ønskede at se sin tilkommende brud, fortæller i et brev til hjemmet om det dystridt, der her holdtes til den unge konges ære. Christian den Fjerde og fyrsten af Anhalt optrådte som 'Mantenidori', som det i kunstsproget kaldtes, det vil sige, udfordrede alle og enhver, som ville kappes med dem i 'stikken'. Det var vedtaget her, at der ikke måtte væddes om indskud ringere end 40 eller højere end 400 kr.²¹ Året efter ved sin kroning stak Christian den Fjerde til ringen med ikke mindre end 34 udlændinge og 52 danske. Ringridtet holdtes på Amagertorv i København to dage i rad, og kongen gjorde ialt 340 løb, i hvilke han 206 gange førte ringen bort på lanser. Alle deltagerne optrådte forklædte, Christian den Fjerde, som ovenfor omtalt, første dag som pave, anden dag i kvindedragt. Indskudene måtte ikke være under 80 og ikke over 400 kr. Det er rimeligvis for de herved vunde penge, at det mærkelige, sølvforgylde drikkekar på Rosenborg er forfærdiget. Det forestiller Christian den Fjerde til hest i færd med at stikke til ringen. Under hesten ligger hans nar. Ringen selv er ophængt på en snor mellem to søjler, på hvilke navnene på alle deltagerne i ringridtet er indgrave-rede.²²

De to øvelser, at 'rende' og 'drabe', var de egentlige kampøvelser og som sådanne hovedsagen i ethvert virkeligt dystridt eller som det nu også i Norden hyppigt kaldtes: Turnering. At 'rende' bestod i, at to modstandere red med fældet lanse i fuldt firspring ind på hinanden. Hvis de holdt sigtet og lanserne ramte, måtte enten disse brydes ved stødet eller en af rytterne, stundom begge, kastes af sadlen. Dette var en meget voldsom idræt og man søgte der-

for at sikre sig imod, at den udartede. Først og fremmest måtte man forebygge, at hestene tørnede mod hinanden, så at de med deres jernvægt knuste en eller begge parter. I den hensigt var modstandernes baner adskilte ved en lang skranke i mands højde, og oven over denne skulle lanserne mødes. Det var denne adskillende bjælke, hvortil der hentydedes, når øvelsen kaldtes 'at rende over balgen'. »I skulle staffere Eder til at rende over Balgen«, hedder det i skrivelsen, hvorved adelen indkaldtes til Christian den Fjerdens kroning.²³ Medgiv budet tilbage »vort forgyldte Rendetøj med sin Tilbehøring, som vi plejer at rende over Balgen«, skriver Frederik den Anden.²⁴ Rustning til dystridt kaldtes, derfor også undertiden: 'Balgharnisk'.²⁵ For at ikke hestene skulle vige for langt fra midterskranken, så at lanserne ikke kunne mødes, var der på hver sin side af denne anbragt en lavere skranke, der begrænsede ridesporet udad til.

Det er fuldstændigt svarende til disse forhold, når det om banen på Gammel-torv år 1559 hedder:

I Banen var gjort et stort Plankeværk
Af Tømmer og Fjæle, vel fast og stærk.
Der skulde de Herrer tilsamme da ride,
At hver skulde rende alt på sin Side.
Over det Plankeværk skulde de da støde
Med Stager, naar de hinanden mon møde.
De lode da Hestene løbe behænde
Alt det, de for to Sporer kunde rende.²⁶

Midterskranken indtog det meste af banens længde. Ved et dystløb på Københavns Gammel-torv år 1634 angives den at have været 250 fod lang.²⁷

Lanserne eller stagerne var af fyrretræ og temmelig lange. Medens det i virkelig kamp selvfølgelig gjaldt om, at de ikke huggedes over eller knækkede

ved stød, hvorfor de også altid til krigsbrug var jernbeslåede, kom det her an på at have dem af mellemstyrke, så at de vel ikke brast, fordi man svang dem, men heller ikke holdt, når de ramte én, der sad fast i sin sadel. For at opnå dette lavede man dem gerne af rigtig tørt træ og gjorde dem ikke stort tykkere end en tomme ved spidsen. Og for at ikke vilkårene skulle være forskellige, holdt man på, at alle lanserne skulle være lavede af en og samme art træ og leveres af den, der afholdt festen. »Send alle de Turnérstager hid, som ere på Københavns Slot, og hvad Træer, som der endnu ere tilstede til Turnérstager og ikke allerede ere forarbejdede«, skriver Frederik den Anden år 1560 fra Kolding.²⁸ På afbildningen af dystridtet på Gammeltorv 1559 ses dette forhold også betegnet, idet en mængde lanser stå opstillede ved den kongelige tribune, hvorfra de udbringes til de kæmpende.

Som bekendt var det en ære, at lanserne brødes, medens man selv sad urokket. Man kunne derfor fristes til at mistænke datiden for undertiden at have gjort dem utilbørligt skøre. Det lyder ikke ubetinget lovende, når det hedder:

Turnéstager vare der gjorde saa mange
Af Fyrretræ, som var svage og lange,
At naar de ramte hverandre derpaa,
Mon Stagerne alt i Stykker straks gaa.

Men man har ifølge alt, hvad vi iøvrigt vide, ikke mindste grund til at betvivle sandheden, når det videre hedder om heftigheden af de stød, der bragte lanser til at springe:

De brøde de Stager, at Stykkerne fløj
I Vejret vel mange Favne op høj.

Naar de gik sønder, da spraged det saa,
At det var stor Lyst at høre derpaa.²⁹

For at kunne afgøre, hvorvidt lanser havde ramt, anbragte man undertiden en lille, takket jernring, af form som en udhugget krone, på lansens spids. Den trykkedes flad, når lanser havde ramt som den burde, med selve spidsen. Det er herom det hedder i reglerne: »Rammer nogen med sin Lanse, saa man vel kan kende paa Krøniken (den lille Krone), at han haver rammet, om han end ikke bryder, skal det hannem dog regnes«. ³⁰

En egen måde at 'rende' på, som dog ikke synes at have været almindelig, omtales af Peder Oxe i hans indberetning til Christian den Tredie om turneringen i Mecklenborg: »Om Onsdagen, som Fyrsterne rendte, førend Fruentimret drog fra Banen, er der og kommet to Rende, som det var mørkt, og have brudt dem imod hverandre. Og havde deres Rendestager været anrettet med Fyrværk, saa der var vel hundrede Skud i hver tang, og gik det ene Skud efter det andet af. Desligeste var der og gjort Fyrværk bag paa Ryggene paa Hestene, som var og et halvt hundrede Skud i, saa det var behændigt nok anrettet«. ³¹

Erfaring lærte, at meget hyppigt blev en af de kæmpende kastet af sadlen:

En Part laa ned i Skarnet da dére,
Og somme de finge stor Pris og Ære.

Man måtte da søge at gøre dem faldet så lidet farligt som muligt. Dette skete i reglen ved at lægge et lag halm over hele banen. Den samme forsigtighed anvendtes på øvelsespladsen. Da således prinsesse Annas brudtog til Sachsen skulle gå for sig, og Christian den

Tredie gerne ville, at hans adel skulle gøre ham ære som flinke dystridere, indbød han alle ledsagerne til at møde forud i Kolding og øve sig. »Vi have vort Rustkammer til Kolding med Rendetøj og Sticketøj, og der lade strø Banen, at Du kan beride Dig dér til-forn«. ³² Amagertorv 1559 var ligeledes strøet med halm. ³³ På Gammel-torv havde man samme år optaget hele bro-lægningen, bortkørt 930 læs brosten, som tilligemed 767 læs brosand atter måtte påkøres efter endt turnering. ³⁴

For mange enkeltheds vedkom-mende vekslede reglerne ved de for-skellige turneringer. Ved nogle var det f.eks. vedtaget, at hver part kun måtte 'rende' en gang; ved andre fik den en-kelte lov til at optage kampen med ind-til seks modstandere efter hinanden, så længe han selv forblev uovervunden, osv. I reglerne for dystridtet på Gam-meltorv 1596 hed det: Ingen må rende mere end tre løb. Sænker nogen sin lanse af vanvare, så at den kommer un-der skranken, skal han regnes at have tabt, selv om han får den op igen og bryder derpå sin modstander. Rammer nogen sin modstanders hest eller ham selv under bæltet, han skal ingen pris bekomme. Hvo der med sin lanse ren-der den anden et bånd eller en fjer af hjælmen, skal regnes at have brudt sin lanse på ham. Rende nogen sin mod-stander bidslet løs 'med frit stød, ikke under armen', tilregnes ham to lanser, og modstanderen fraregnes en. Taber nogen stighbøjlen, skal han have tabt i det løb, selv om han bryder sin lanse. Hvo der bliver rendt af hesten, skal gå på sine ben i sin ganske rustning hjem til sit herberg, med mindre jomfruer-ne, til hvem dommerne skal henvise ham, giver ham forlov igen at sidde op, ³⁵ osv.

Ofte afsluttedes hele dystridtet med et sidste, storartet sammenstød, idet alle deltagerne ordnedes i to partier, det ene gerne under kongens eller landsherrrens anførsel, og derpå i to langstrakte linier gjorde et samlet an-greb på hinanden. Disse to rytterlinier måtte for pladsens skyld i reglen opstil-les på tværs af banen, og man kunne da enten lade midterskranken blive ståen-de, så at hestene standsede herved, og kun lanserne mødtes over den. Eller man kunne lade skranken borttage, så at rytterne virkelig tørnede sammen, en yderst farlig art øvelse, der nærme-de sig stærkt til virkelig kamp. Med så-dan almindelig fægtning endte både det store dystridt på Gammel-torv 1559 og det tilsvarende i Stockholm 1561, ved begge de to unge kongers kronin-ger. Med hensyn til det svenske er for-holdet ikke ganske klart; på Gammel-torv synes ved slutnings-sammenstødet midterskranken at have være fjernet.

Den tredie og sidste art øvelse var at 'drabe'. Da dette egentlig betød at kæmpe, lod udtrykket sig også anven-de om lansekampen. Men hvor det to-ges i indskrænket betydning, forstod man herved blot kamp med sværd. Alt efter den enkelte turnerings regler fo-regik denne kamp enten mellem de en-kelte par, hver gang lanserne var brud-te, uden at nogen var kastet af sadlen – således f.eks. i Stockholm år 1561; ³⁶ – eller den fandt samlet sted i det sidste, store sammenstød, således på Gam-meltorv 1559. De sværd, der brugtes ved en sådan lejlighed, var af en egen art og kaldtes 'turnérsværd'. »Send alle vore Turnérsværd hid til Kolding«, skriver Frederik den Anden engang til København. ³⁷ De var meget store og tunge men med stump æg, så at slaget alene kom til at virke ved sin vægt.

»Skal ingen bruge andet sværd end det som ham af dommerne er antvordet, og skal hver uddrage sit sværd foruden medhjælp«, hedder det i reglerne for København 1596.³⁸ Hvor kampen foregik mellem to, efter at lanserne var brudte, huggede de løs på hinanden over skranken, og enden blev gerne, at den ene blev hugget eller stødt af sadlen. Hvor sværdekampen foregik i linie, efter at skranken var nedbrudt, var der den fare, at hestene kunne nå hinanden, og selv om mellemrummene i hver linie var så store, at man i virkeligheden kun kæmpede par og par, blev enden hyppigt, at hingstene blev vilde, når de fik deres part af huggene, og derfor på egen hånd tog del med i kampen. På Gammeltorv 1559 f.eks. slog og bed hingstene, alt imedens deres herrer hamrede løs på hinanden. Denne slutningsscene, der åbenbart var forestillingens glanspunkt, skildres således:

Der det monne nu mod Aften lide,
 Vilde de tilsammen ej længer saa ride.
 Saa begyndte de da at ordne sig
 Udi to Hobe saa skikkelig,
 At i hver Orden lige mange da vaar.
 Saa rendte de sammen paa Pladsen her for,
 En mod den anden deres Sværd uddroge.
 De paa hverandre da hugge og sloge,
 At det højt op i skyen mon klinge.
 Det nappede, dér de tilsammen saa ginge.
 Trompeterne blæste da alle: Her! her!
 Allarm! Allarm! kom her! kom her!
 De hugge paa Harniskene samme Tid,
 At Ild fløj af baade klar og hvid,
 Som man havde paa en Flintesten slaget.
 De Sværd, som de havde der uddraget,
 Vare synderlig gjorde til saadant Spil,
 Ej saared deres Skarpe, jeg sige det vil.
 De Heste de bede og sloge om sig,
 Som de havde været i nogen stor Krig.
 Det var stor Lyst at see derpaa,
 Hvor de tilsammen mon den Tid gaa.³⁹

Skønt man med denne slutningsøvelse

var nået så vidt i retning af fare, som det overhovedet var muligt, hvis ikke det hele skulle ende med en virkelig kamp på liv og død, så synes datiden dog endnu ikke at have været tilfreds. Ved turneringen på Gammeltorv 1596 var det bestemt, at de to hobe skulle foruden at kæmpe med turnérsværd tillige skyde på hinanden med pistoler ('stakkede andrør'). Til held for begge parter liv og lemmer sejrede dog bevidstheden i sidste øjeblik, og skønt, som det hedder, »alting som der tilbehørte laa færdigt og paa Torvet tilstede«, så blev dog »paa det sidste for synderlige Aarsager besluttet, at det på denne Gang maatte forholdes og efterblive«. ⁴⁰ Da man var færdig med at 'rende over Balgen' brød man altså op, sikkert til skuffelse for mange.

Efter endt turnering, som gerne kunne vare næsten en hel dag igennem red enhver hjem til sit herberg for at klæde sig om, hvorpå de alle igen samledes på slottet. Her fandt prisuddelingen sted, der foregik med stor højtidelighed. Når alle var opstillede i den store sal, kom først de fire såkaldte 'Banemestre' ind, der havde haft opsyn med hele ridderspillet; efter dem fulgte Rigmarsken og Kansleren med æresprisen, hver med en fakkell i den ene hånd. Efter at have vandret salen et par gange rundt standsede de foran den fornemste og skønneste dame – i Stockholm 1561 Erik den Fjortendes Søster Cecilia, i København 1634 Christian den Fjerdes datter Eleonora Christina – og bad hende uddele prisen. Derpå ledte de sejrherren frem, i de nævnte to tilfælde Erik den Fjortende og Christian den Fjerde, hvilken sidste dog gav afkald på prisen til fordel for sin søn kronprinsen. Prisen bestod i en med guldtråd omvunden per-

lekrans, i hvilken der atter undertiden, men dog sjældnere, hang et par handsker af guld, således f.eks. år 1561 til Erik den Fjortende. Prisen overraktes og modtoges med en tale af hver af de pågældende, hvorefter modtageren dansede salen rundt med damen, der havde overrakt ham den, medens fakkelbærerne stadig bevægede sig foran parret.

I reglen var der flere priser eller 'Danker', som de kaldtes: 'TapperhedsDanken', 'Anstands-Danken', 'de fleste Træfferes-Dank', 'Jomfruernes-Dank' osv. De uddeltes på samme vis, dog synes det ikke at have været skik, at fyrstinder overrakte prisen til adelsmænd. Da således i København år 1596 Frederik Rosenkrands var bleven tilkendt 'de fleste Træfferes-Dank' og Jacob Lykke 'Jomfruernes-Dank', overraktes disse dem ikke af »kongelige og fyrstelige Fruentømmer«, således som sket var med de øvrige priser vundne af fyrster, men de måtte nøjes med at modtage dem af to af »Dronningens Jomfruer«. ⁴¹

Om turneringers hyppighed i Norden danner man sig lettest et begreb ved at efterse, hvor mange der vides at være blevne holdte f.eks. i løbet af 50 år. År 1545 lod Christian den Tredie i Kolding holde en turnering i anledning af hans søns barnedåb. ⁴² På rendebanen sammesteds indøvede år 1548 alle de danske adelsmænd sig, der skulle ledsage Prinsesse Anna til Sachsen. År 1559 holdtes der i anledning af Frederik den Andens kroning ringrenden på Københavns Amagertorv og dagen efter dystrikt på Gammeltoft. År 1561 holdtes turnering i Stockholm i anledning af Erik den Fjortendes kroning. Så gik der en lang tid hen, førend den næste blev holdt. Man havde nok at

gøre med at kæmpe for alvor i Syvårskrigen 1563-70. Det lader ikke til, at nogen turnering har været påtænkt hverken ved Frederik den Andens for-mæling eller ved Christian den Fjerdes dåb. Først i året 1585 blev en større turnering holdt i Vesterås i anledning af Johan den Tredies bryllup. ⁴³ År 1586 var en lignende påtænkt i Danmark, men opgaves atter. ⁴⁴ Først ved Christian den Fjerdes Kroning 1596 blev den gammeldags fest i al sin pragt fejret i Danmark, idet der ganske som ved Frederik den Andens kroning blev holdt ringrenden på Amagertorv og dystrikt på Gammeltoft.

Således set synes turneringernes antal ikke så synderlig stort. Dette står dog måske i forbindelse med, at man ved 'Turnering' efterhånden blot forstod ridderspil, der overværedes af fremmede fyrster. At det ikke skortede på lysten til at foranstalte sådanne, kan ses af Frederik den Andens indbydelse til den påtænkte turnering år 1586. Den begyndte således: »Vid, at Vi udi tilstundende Sommer formode hid ind udi Riget til Os nogle fremmede Herrer og Fyrster. Og efterdi nogle vore kære Undersaatter har angivet, fordret og begæret hos Os, at Vi til den Lejlighed ville anrette nogle Ridder-spil med Turnering, Spærbrækken, Ringrenden og andet saadant Ridder-spil, eftersom det her udi Riget tilforn og endnu uden Riget fast allevegne er almindelig Brug og Sædvane til saadanne Herrer og Fyrsters Sammenkomst, da have vi Os det ladet vel befalde« osv. ⁴⁵

Foruden disse større hovedturneringer maa man imidlertid tænke sig en mængde dystrikt afholdte, der dannede en slags mellemting mellem øvelser og festspil. Dette var ikke blot i og for

sig nødvendigt for at de pågældende kunne bevare færdigheden, men det fremgår tydeligt nok af flere derom udstedte kongebreve. Der går sjældent længere tid hen, uden at de kongelige turnersager sendes fra København så til Nyborg, så til Koldinghus osv. Især synes Rendebanen ved Koldinghus at have været flittigt benyttet.⁴⁶ Også fra Sverige hører vi tale om lignende forsendelser af turnertøjet ved lejligheder, hvor der ikke har været nogen større turnering.⁴⁷

Spørge vi om deltagerne i turneringerne, så ligger det i sagens natur, at det måtte være mænd. Kun en eneste undtagelse herfra omtales, og det er endda et spørgsmål, om vi i dette tilfælde er berettigede til at se andet end et sagnagtigt udtryk for nationalhadet mellem svenskere og polakker. Da den svenske Prins Sigismund år 1587 kronedes i Krakov som konge i Polen, fortælles der, at en polsk adelsmand ved den i den anledning afholdte turnering viste sin foragt for den ny konges fælderland ved at love at ville besejre hver en svensker, der vovede sig frem. Lidt efter mødte en svensk ridder med lukket hjælmgitter og modtog udfordringen. Polakken kastedes af sadlen, og da sejrherren aftog sin hjælm, viste det sig at være en kvinde.⁴⁸

Pålideligere er, hvad vi ved om mændenes deltagelse. Heraf fremgår det da først, at de indenlandske deltagere vel af navn indbødes, men i virkeligheden fik befaling til at give møde. Kun meget sjældent hører vi tale om, at enkelte fritoges, som f.eks. Niels Krabbe og Ove Juel, der begge var tilsagte til turneringen i København 1596, men atter blev fritagne, dog med befaling til at møde med deres folk.⁴⁹ Ellers hjalp hverken alder eller andre

forretninger, de ældste mænd måtte møde fuldt så vel som kongens unge hofsinder.

Fælles for alle var at tilsiges med så og så mange ryttere, to til ti eller tolv, alt efter onstændighederne. Ved første øjekast skulle man tro heri at finde forklaringen til de gamles deltagelse i turneringen: de mødte vel, men lod i virkeligheden deres svende kæmpe i stedet for sig. Dette var dog langt fra tilfældet. Den første hovedregel var netop, at kun adelsmænd måtte kæmpe, i hvilken anledning de straks, når de kom ind på banen, skulle nævne deres navn og lade deres våbenskjold op hænge.⁵⁰ Deres svende havde under selve turneringen ikke andet at gøre, end at en eller to af dem måtte optræde som tjernere ('Patriner') på banen; ellers brugtes de kun i de mange optog med samlede rytterskarer, der altid fandt sted ved slige fester. De gamle rigsråder var da med ikke blot af navn, men også af gavn. I virkeligheden lå der bagved den hele ordning ganske den samme tankegang, som vi før omtalte med hensyn til kongens person: en mands værdighed til at beklæde de højeste stillinger i landet stod i bestemt forhold til hans færdighed i at føre sværd og lanse. I katolicismens sidste tid var ikke få af de øverste embedsmænd, kansleren f.eks., på grund af deres gejstlige stand fritagne; nu skares alle over en kam. Intet viser måske forskellen mellem datids og nutids tankegang i et tydeligere lys end netop dette forhold. Man omsætter blot betegnelserne rigsråd, lensmand og hofsinde i nutids udtryk, og det vil falde os vanskeligt at bevare alvoren, når vi skal tænke os ikke blot alle kammerjunkere, unge og gamle, men landets amtmænd og det samlede ministerium

til hest på Gammeltorv under folkets bifaldsråb, forsøgende på at støde hinanden af sadlen. Tanken om, at sligt skulle være målestok for en mands dygtighed til at beklæde sit embede, forekommer os ikke ganske indlysende.

Fægteskole

En våbenøvelse af lavere art end turneringerne var de såkaldte 'Fægteskoler'. Herved forstod man en forestilling i våbenbrug, ved hvilken lejede fægtemestre optrådte, men hvor hovedinteressen dog i reglen vistnok knyttede sig til, at tilskuerne, bragte i ånde ved synet af kampen, lod sig rive med og selv udfordrede fægtemestrene. Betingelsen for den hele art forestilling var i rigeligt mål tilstede, idet udenlandske fægtemestre, snart enkeltvis snart i hele bander, synes at have strejft landene rundt, og lige som beriderselskaber i vore dage holdt sig til, hvor der kunne ventes en større tilstrømning af mennesker. Som alle datidens lege eller skuespil af lignende natur drejede også disse sig om penge, idet dels selve de optrædende kæmpede om penge, dels tilskuerne indbyrdes vædtede om, hvilken af parterne der ville vinde.

Såvel ved Frederik den Andens kroning som ved hans bryllup og senere ved Christian den Fjeres kroning holdtes der sådanne 'Fægteskoler'.⁵¹ De beskrives så temmelig ens. Om den år 1559 hedder det f.eks.:

Om Fredagen der opslagen da blev
For Kongen og andre Fyrster saa gæv'
En 'Fægteskole', i hvilken der komme
Mange ædle Mænd og rigsmænd fromme.
I ridderlig Kunst de øvedes sig,
De sloges tilammen saa mandelig

Med lange Spids (Spyd), Stænger, Thesaker (Dolke) og Sværd.

Der brugtes mange Værger udi den Færd,
Der gaves ud mangan god Puf saa grand,
At Blodet en Part om Øjnene rand.

Der finge da somme stor Pris og Ære,
En Part fik store Hug hjem at bære.

En Part gik af med Daler og Guld.

Og somme blev slagne slet Huden al fuld.

Man siger, at hvilken Mand som lege vil,
Han maa og tænke, han skal sætte til.

Da denne her Fægten nu havde en Ende,

Tog Fægtemesteren sit Sværd udi Hænde

Gjorde der Parade skøn og statelig,

Han vidste dermed at vende da sig.

Dermed blev det besluttet da saa,

Og hver monne i sit Herberge gaa.

Under Christian den Fjerdes mindre-årighed opmuntrede regeringsråderne meget hyppigt den unge konge ved at lade holde 'Fægteskole' for ham. I året 1591 f.eks. fik Baltzer von Stettin den 2den juli lov til at »anslaae en Fægteskole paa Kjøbenhavns Slot« for prinsen, og denne fik 80 kroner til at uddele til fægterne og 40 kr. til at skænke Baltzer ekstra »for hans ringe Vilkaars Skyld og hans lange Rejse og Tæring fra Tydskland herind i Riget«. Forestillingen har øjensynligt moret Christian den Fjerde, thi allerede Dagen efter måtte den gentages, og han uddelte atter 80 kroner blandt fægterne. Den 27de i samme måned opholdt Christian den Fjerde sig på Kronborg og modtog her et holstensk gesandtskab. Et som det lader endnu fuldtalligere fægteselskab havde meldt sig, og for at gøre ære af gesandterne lod man holde 'Fægteskole' for dem. Fem dage efter stod på Kronborg det store dobbeltbryllup, som prinsen fik tilladelse til at lade bekoste for de to nabo-lensmænd, Morten Venstremand på Frederiksborg og Ditlev Holck på Københavns Slot. Også ved denne lejlighed optråd-

te samme selskab og forlystede gæsterne med en 'Fægteskole'. For begge disse forestillinger lod Christian den Fjerde ved sin hofmarksk Præben Bille uddele 240 kroner blandt fægterne. Endnu medens Christian den Fjerde i september opholdt sig på Kronborg, meldte sig et nyt selskab og holdt fægteskole for ham, og da i begyndelsen af december et mecklenborgsk gesandtskab modtoges på Københavns Slot optrådte et lignende selskab hos den unge konge i gesandternes nærværelse. Ganske tilsvarende forhold vedvarede de følgende år igennem.⁵² At forlystelserne var ens Europa over, kan ses af Christian den Fjerdes dagbog fra en senere tid under hans ophold hos hans svoger Kong Jacob af England. Ved den 30te juli 1614 hedder det: »Blev der holdt Fægteskole, og om Aftenen agerede paa Pladsen i Sommerset-house«.⁵³

Under Christian den Fjerdes Regering kom måske som følge af disse hans ungdoms-indtryk våbenøvelser til fods mere til ære og værdighed. Medens tidligere kun lejede fægtere, og hvo der lod sig friste til dyst med disse, optrådte i fodkamp, men fyrsterne selv kun var tilskuere – ved Christian den Fjerdes kroning, f.eks. turnerede fyster og adelsmænd, og det var kun drabanter, der sloges til fods⁵⁴ – så deltog ved festlighederne i året 1634 to af Christian den Fjerdes sønner, den senere Frederik den Tredie og hans halvbroder Christian Ulrik begge i fodkamp, Kampmåden mindede en del om turnering, idet man i slotsgården først kæmpede to og to med lanse og sværd over en skranke, der adskilte de stridende, og bag efter begge partier i samlet flok gik løs på hinanden. Ved dette sidste sammenstød var skranken

fyldt med skud og troldkærlinger, der gik løs i ansigtet på de kæmpende. Frederik den Tredie fik som tidligere omtalt tapperhedsprisen, fordi han med brændende støvler og svedent hår holdt sig længst på sin post.⁵⁵

Slagsmål

Medens det ved alle disse øvelser mer eller mindre var kongen og adelen, der gav forestilling for folket, så gav ved andre lejligheder menigmand styrkeprøver til bedste, og kongen og adel udgjorde de fornøjede tilskuere. Det var overhovedet et særkende for tiden, at de optøjer og udskejelser, som man nu til dags ved hjælp af politi søger at holde borte fra offentlige forlystelser, dengang just ansås for morskabens naturlige udslag, det fælles folkelige, hvori alle stænder forstående mødtes. Slagsmål hørte derfor til overalt, hvor landsfaderen på mere højtidelig vis samledes med sit folk. Der blev enten ligefrem givet anvisning derpå af kongen selv, eller hans opbrud var tegn til, at det brød ud som en afskedsfanfare. Et par eksempler vil gøre os denne så fremmede tankegang mere tydelig. Når kongen efter kroning eller lignende store højtideligheder red fra kirke, fulgte gerne tæt efter ham, eller red umiddelbart foran ham, herolder, der kastede nyslagne penge i grams. Umiddelbart omkring kongen fremkaldtes der således slagsmål, overalt hvor han kom frem. Ved den store forlenings-højtidelighed på torvet i Odense 1580 gav kongen selv signalet til kampens udbrud, idet han efter med egen hånd at have holdt på 'Blodfanen', medens han lydeligt udtalte forleningsordene, lod herolden kaste fanen i grams ud iblandt tilskuerne og gjorde ligervis

både ved den slesvigske og den femernske fane. I et nu var alt omkring tribunen en eneste bølgende, larmende mængde, alle sloges om blot at få en stump. Som den gamle beretning siger: »Fanerne bleve med stort Anskrig og Jubel af Folket angrebne og efter gammel Vis og Sædvane udi Stykker revne, og hvo noget deraf bekom, holdt det for en synderlig Raritet og Amindelse«. ⁵⁶ Kongens opbrud ved denne som ved alle lignende lejligheder foregik ikke som i nutiden med militær orden, men idet hs. Majestæt opstod og gik ned af tribunen for at bestige 'sin graa tyrkiske Klepper' væltede en forvirret hob sig ind mod tribunen for at rive den og klædet, hvormed den var betrukket, i stykker. Ikke blot folk i almindelighed, men soldaterne, ja kongens egne drabanter tog del i denne storm. Den officielle skildring af kongens borttog lyder derfor således: »Opstod hans kongelige Majestæt osv. Midlertid have Drabanterne, Soldaterne og den gemene Mand afrevet det røde omhængendes Klæde, og det med Hug, Slag og blodige Fingre delte og parteret sig imellem«. ⁵⁷

Selv en så fjern anledning som de fattiges bespisning ved store fester benyttedes til at få denne form for underholdning frem. De fattiges bespisning ved Christian den Fjerdes kroning skildres f.eks. således: »Paa Amager torv var en herlig Post gjort, gennem hvilken rød og saa blank Vin nogle hele Tønder udløb, som alle og hver, der vilde, af tog. På et andet Sted, ikke vidt derfra, blev en hel stor Okse stegt paa et Spid, som med adskillige Slags Vildt og Fugle spækket og fyldt var. Af denne vilde den gemene Mand have et Stykke, og derfor om samme Steg udi kongelig Majestæts og andre medføl-

gendes kongelige og fyrstelige Personers Aasyn tappert reves og sloges om. Dog blev der ingen ihjelslagen eller haardeligen, lemlæstet, som vel ellers udi sådan Forsamling plejer at ske, uden at nogle Fingre bleve udi Løbet, og Andre passelige Amindelses-Tegn deraf bekomme«. ⁵⁸

Den samme tid måtte selvfølgelig sætte pris på alle halsbrækkende kunster og færdigheder. Iblandt disse synes linedans at have været særlig yndet. Især når herredag holdtes, var der gunstig lejlighed for denne art forestillinger, idet mange velstående da var samlede i reglen ved sommertid og i en større by. Øvrigheden hjalp efter evne ved at overlade kunstnerne offentlige bygninger til at spænde tovet imellem. En af de mest bekendte forestillinger var den, der gaves på herredagen i København år 1586, hvor linedanseren gik på et tov fra Frue Kirketårn til Rådhusstaket. Tilskuere af forskellig alder, blandt andet den niårige Christian den Fjerde, har efterladt optegnelser om begivenheden. ⁵⁹ En linedanser i København i sommeren 1594 synes nær at være kommen for silde, idet herredagen endte den 7de juni, og han først optrådte den 8de. Måske har han opgivet at trække tilskuere den 7de juni, da man på denne dag gratis kunne få sørøveren Jacob Rostrups halshugning at se. Dagen efter gik linedanseren på et tov fra 'Blaataarn' på Københavns slot ned til den kongelige have. ⁶⁰ Mere overraskende end at gå på line var dog det kunststykke uskadt at springe ned fra et tårn. Også denne idræt ses at være bleven øvet, men desværre er biomstændighederne ikke tydeligt angivne. Vi kan da ikke med bestemthed afgøre, om man måske allerede da har kendt brugen af fald-

skærm, eller hvori hemmeligheden egentlig har bestået. Det var Erik den Fjortende, der ved sin kroningsfest beredte sine gæster et så sjældent skuespil. Den i sin korthed højst uklare beskrivelse lyder således: »Noget før Af-

tensmaaltid saa man for Tidsfordriv Flyvekunst idet En fløj ud af Lydhullet paa Kirketaarnet og ned paa Slotsbakken. Efter dette Spektakel gik alle til Aftensmaaltid«. ⁶¹

Noter

1. Skrivelse fra Laurits Grubbe til Fru Grethesal. Peder Ruds. Onsdag før Pinse 1559. Dokumenter til Klevenfeldts stamtavler. (Grubbe). Rigsarkivet København, (heretter R. A.)
2. 1560, 15 juni betalt Willum von Deunter for følgende stykker, der blev leveret på Hs. Nâdes kammer: panserskjorte 32 Dlr, to hele panserbukser 24 Daler og en ringkrave 16 Daler. G. F. Lassens samlinger. Armatur. N. K. S. 4to. no. 868 k. – Tegnelser over alle lande 7 dabr. 1559. R. A.
3. Danske Magazin 3die Række III 97.
4. Schlegel: Sammlung zur Dänische Geschichte II 2, 53-54.
5. Samme Skrift III, 132.
6. Samme Skrift II 1, 139-40.
7. Se rustningerne i Nationalmuseet i Stockholm.
8. Ligeledes.
9. Afbildingen i nærværende Skrift IV 19 Fig. 7. Se også et par eksempler på denne art skjolde i Heffner: Trachten d. christlich. Mittelalt. III fig. 74 og
10. 5 juni 1556. Topografisk Samling. Sorø no. 6. R. A.
11. Ryge: Peder Oxes Liv og Levnets Beskrivelse. s. 106-7.
12. Fortegnelse af 19 juli 1587, i Samlingen: Kongl. Hofvet no. 2. Svenske R. A.
13. Københavns Tøjhus.
14. Tegnelser over alle Lande 1 november 1564. R. A.
15. Nationalmuseet i Stockholm.
16. Danske Samlinger 2den Række VI 175.
17. Rasmus Hanssøn Rerauius: Frederichs den Andens Kronings- oc Brøllups Historie. København 1574. Bl. Hv.
18. Danske Magazin V 9.
19. Danske Samlinger II 78 – Danske Magazin V 9.
20. Rasmus Hanssøn Rerauius: Frederichs den Andens Kronings oc Brøllups Historie. Kbhvn. 1574. Bl. H. 6.
21. Skrivelse af 30 November 1595 fra Christian Barnekov til Holger Rosenkrands. Langgebeks Diplomatarium. R. A.
22. Drikkekarret er afbildet og beskrevet i P. Brock: Rosenborgs Slot. (Kbhvn. 1884) s. 45-48.
23. Sjællandske Tegnelser 27 Februar 1596. R. A.
24. Tegnelser over alle Lande. 1. November 1564, R. A.
25. »Balgarnisk« kommer næppe af : balge = kæmpe, men langt snarere af Balg = bjælke. I begge tilfælde betyder det en sværere rustning. Se f.eks. Krag: Christian den Tredies Historie II 547.
26. Rasmus Hanssøn Rerauius: Frederichs den Andens Kronings oc Brøllups Historie. Kbhvn. 1574 Bl.. 7.
27. Schlegel: Samlung zur Dänische Geschichte II 1, 54. Anm. 85.
28. Tegnelser over alle Lande 31 Januar 1560. R. A.
29. Rasmus Hanssøn Rerauius opus cit Bl. H. 7.
30. Wolf: Encomion regni Daniæ s. 291 – Schlegel opus cit 1, 58 An. 85.
31. Ryge: opus cit s. 107.
32. Danske Magazin 4de Række ii 95-96.
33. Rasmus Hanssøn Rerauius opus cit Bl.. 5.
34. Tegnelser over alle Lande 21 Oktober 1559. R.A. Delvis trykt i Nye Danske Magazin I 285.

35. Wolf opus cit s. 289ffg.
36. Stockholms Magazin III (Sthlm. 1781) s. 104.
37. Tegnelser over alle Lande 31 Januar 1560 R. A.
38. Wolf opus cit s. 293.
39. Rasmus Hanssøn Rerauius opus cit Bl.H. 8.
40. Wolf opus cit s. 293 og 300.
41. Om prisuddeling se Stockholms Magazin III (Sthlm. 1781) s. 104-5 Wolf opus cit s. 284, 295, 300 – Schlegel opus cit 2, 52.
42. Danske Magaxin 4de Række I 97.
43. Handlingar rörande Skandinaviens historia XXXIII, 92-94.
44. Vedel Simonsen: Familie-Efterretninger om de danske Ruder II 267-68.
45. Sammesteds.
46. Ikke blot et halvt Aar efter Kroningen (Tegnelser over alle Lande 31 Januar 1560. R. A.), men endogsaa midt under den nordiske Syvaarskrig (Tegnelser over alle Lande 1 November 1564. R. A.).
47. Se f.eks. den 19. Juli 1587 (Kongl. Hofvet. no 2. Sveriges R. A.) Sigismunds Kroning i Polen fandt først Sted den 27 December 1587.
48. Svenska Småaker I (Sthlm. 1870) 236-37.
49. Jydske Tegnelser 1 Maj 1596 R. A.
50. Wolf opus cit s. 289.
51. Rasmus Hanssøn Rerauius opus cit Bl.H. 8 og N 5. – Wolf opus cit s. 215.
52. Rentemester Regnskaberne 1591 og 1592 R.A.
53. Suhm: Nye Samlinger til den Danske Historie II 2, 99.
54. Wolf opus cit s. 215.
55. Schlegel opus cit II 2, 53.
56. P.H. Resen: Kong Frederichs den Andens Krønike. København 1680. s. 323.
57. Sammesteds.
58. Wolf opus cit s. 200-201.
59. Christian den Fjerdes dansk-latinske Stilebog. Brev 134. Det Store kongelige Bibliothek – Kirkehistoriske Samlinger 3die Række II 480 (C. F. Wegener: Hist. Efterr. om Anders Sørensen Vedel. Fol. s. 147 anm. 7)
60. Kirkehistoriske Samlinger 3die Række II 518.
61. Stockholms Magazin III (Sthlm 1781) s. 109.